

Нарис звичаєво-спадкових норм селянства у Вінницькому повіті на Поділлі.

(До питання про спробу кодифікації звичаевого права на Україні).

I.

Учені почали помітно цікавитися звичаєво-правними нормами на Україні доніру аж тоді, як селян розкріпачено. Такі праці, як Чубинського та Кістяківського, а знов-же й інших дослідників, яскраво про це промовляють. Уважливо ставивсь до цих звичаєво-правних норм і уряд, а так само й закон (ст. 10¹ Стат. Цив. Суд. у ред. Закону 15.VI.1912 р.). Проте зминуло багато часу, аж поки влада переконалася, що треба кодифікувати звичаєве право на Україні. Це сталося тільки року 1904, коли з розпорядження міністра сирав унутрішніх, що виконував царського наказа, до цієї праці закликано саме селянство, що в постановах волосних сходів повинно було подати першу спробу кодифікації звичаєво-спадкових норм відповідної волости в раціях 25 запитань. Відповіді на ці запитання у своїй сукупності становлять певною мірою кодекс норм у цій галузі звичаевого права України. У своїй статті, що її надруковано в «Працях Комісії Звичаевого Права України при У.А.Н.» (вип. № 4 1925, стор. 32 — 53), ми зняли були питання про кодифікацію й дали першу спробу збірки того широчезного матеріалу, що став наслідком цієї праці волосних сходів; у додаткові до своєї невеличкої статті ми подали матеріали, що пощастило нам зібрати, мандруючи по Вінницькому повіті на Поділлі, і саме з трьох волостей цього повіту — Станиславчицької, Таврівської та Гавришівської. Ми зазначили були тоді, якої важги надавало селянство цим постановам, дорівнюючи їх справедливому закону. Для цього переконання в селянства і був певний ґрунт. Переведено було цю працю з розпорядження міністра; на волосний схід закликано представників по одному від кожних десятьох хат, і тому це представництво на волосному сході, якого численність була сягала 150 душ, було надзвичайно новне та вичерпливе: не начальство, не старшини та старости, як звичайно, вирішували справу, а саме селянство. Отож не дивниця, що селянство покликується на ці постанови, надаючи їм значення закону; а за перших років революції для народнього судді ці постанови становлять певною мірою «настольну книгу», яка забезпечує для судді, що нею керується, завдовolenня з боку тих, які до суду народнього вдавались, не дивлячись на те, чи вигралі вони справу чи програли. З цих засад виходячи, ми ставили для себе за завдання поміж інших ще

ї збирання оцих матеріалів, що виявляли селянську правничу думку у певній галузі. Заходивши розшуковувати матеріали в цій саме галузі та по окремих місцевостях, ми одержали не що-давно й матеріали з трьох інших волостей колишнього Вінницького повіту, а саме: Калинівської, Острожецької й Піківської. Таким чином ми маемо з району колишнього Вінницького повіту матеріали з шістьох волостей. Коли взяти на увагу, що матеріали волостей: Юзвинської, а також Стрижавської й Браїловської, що торкаються цього питання (див. «Праці» № 4, стор. 34) цілком понижено (про це нам довелося переконатись під час наших мандрівок і перебування в цих місцевостях), то матеріали, що ми додаємо до цієї статті, разом з тими, що їх було надруковано в «Працях» (№ 4), становлять ґрунт для того, щоб подати більш-менш закінчений малюнок звичаєвоправних норм району колишнього Вінницького повіту: ми маемо матеріали з південної частини (Таврівська й Станиславчицька волості), з середньої (Гавришівська та Калинівська) і північної (Піківська й Острожецька).

Приступаючи до розгляду й опису матеріалів, ми вважаємо за свою повинність скласти щиру подяку завідувачеві Вінницького окружного С. С. Смеречинському, прихильність якого до справи розшукування потрібних нам матеріалів допомогла одержати опі саме матеріали.

II.

Власне кажучи, увесь матеріал, що його розташовано за 25 запитаннями, випадає поділити на дві неоднакові обсягом частині — першу (зап. 1), щокаже не за спадкування, а за розподіл майна двору ще за життя домодер-жавця-господаря через виділ відповідної частки для нової чи нових родин, які утворюється після шлюбу; другу частину (зап. 2 — 25) становлять матеріали, що являють різноманітні випадки спадкового поділу в звязку з становищем осіб, що селянство визнає за ними права на спадщину.

Що-до першої частини, то це болюче в житті селянському питання про умови до виділу постанови волоських сходів у Вінницькому повіті на Поділлі вирішують, ставлячи за основну засаду — згоду батьків. Окрім того, коли є ця основна засада, висуваються ще й деякі інші умови, а саме: 1) право на виділ мають тільки одружені як сини, що до них прийнято приймаків, так і дочки (волості: Станиславчицька, Таврівська й Гавришівська); 2) коли син або зять мають дітей (Станиславчицька і Гавришівська); 3) коли марнотратство або пияцтво батьків загрожує втратою усього майна (Станиславчицька і Гавришівська); 4) коли батьки під час, як одружувалися діти (сини або дочки) обіцялися їм виділити частину землі для самостійного користування (Станиславчицька і Гавришівська); 5) нарешті, подекуди, щоб надбати право на виділ, вимагається ще й певного терміну (Станиславчицька); взагалі ж коли є принципова згода батьків, то для цього ніякого терміну не встановлюється. Друга частина матеріалів (зап. 2 — 25) містить у собі випадки оспадковування, ви-

¹⁾ Праці Комісії для вивчення Звичаєвого Права України у Київі, 1925 р., ст. 32 — 53.

значаючи певно як самих осіб - спадкоємців, так і майно - саму спадщину, а разом з тим і ті пайки, що припадати повинні спадкоємцям.

А) Кого-ж за народньою думкою, що її являють матеріали волостей, які входять в обрій нашого розгляду, уважають за спадковавця і кого за спадкоємців? Кому належать права на спадщину? Всі матеріали цілком виразно зазначають, що вважають за спадковавців тільки домодержавців-господарів (пп. 2, 3, 4, 5, 7, 8, 17 і 18), їм належить право розподілити за життя своє майно — поміж своїх спадкоємців. Що-до спадкоємців, то їх за матеріалами можна розташувати на дві основні групи: до першої належать ті, що їх право будеться на кревній спорідненості (сини, дочки, братаники, то-що); до другої ті, котрі до попередньої групи не належать, тоб-то приймаки, вихованці, засновлені, пасинки та пасербиці. Не дають матеріали жадних указівок про порядок спадкування батьків після дітей, а так само про спадкування інших предків. Власне кажучи, випадки спадкування що-до осіб являють тільки випадки та порядок спадкування у долінньому коліні споріднення головним чином і переважно; що-ж до спадкоємців — у бічній лінії споріднення, то їм присвячено не багато місця (16^{а, б}, 19^{а, б}, 20).

Зовсім не помічаємо поміж осіб, що їм надають права на спадщину, ані громади, ані будь-яких колективів. Головну та визначну рису становить поміж спадкоємців перевага чоловіків перед жінками, коли переводиться розподіл майна, й узагалі позбавлення жінки заміжньої права на спадщину в точнім розумінні цього слова.

Б) Яке-ж майно уважають за об'єкт спадкування і яких термінів вживають що-до визначення такого майна? Передусім треба зазначити, що терміни, вживані на те, щоб визначити спадкове майно такі: а) «земля и имущество» (пп. 1, 4, 8, 9, 13, 16, 17); «земля и другое имущество» (16, 18, 21); б) «земля и наследство» (7, 22, 23, 24, 25); в) «земля, земельный надель», а то й попросту: «надель имущества» (2, 3, 5, 6, 11, 12, 14, 15, 18, 19, 20, 21). Иноді для майна, що підлягає оспадковуванню, вживається термін: «хозяйство».

Що-ж до відповідів на запитання за вказаними категоріями, то помічаємо в них тенденцію давати перевагу термінові: «надель», «земля», хоча й у відповідному запитанні маемо термін: «имущество» (7), подибуємо ще й термін: «наследственный надель» (у відповіді Гавришівської волости) і «земля съ постройками» (Станиславчицька волость — на запитання 8).

Промовляючи за основні види спадкового майна, наші матеріали не розмежовують чітко майна батькового й майна матірівого, тоб-то батьківщини — дідизни від материзни, як окремих об'єктів спадкування у всіх випадках, що мають значення в справі розподілу спадкового майна. На цю відокремленість материзни від дідизни свого часу вказав був ще Чубинський¹⁾). Тільки двічі

¹⁾ Записки И. Р. Г. О. по отдѣлу Этнографии, 1869, т. II, стор. 691 — 693, 696. Порівн. Jan Witort. Zarysy prawa zwyczajowego ludu litewskiego. We Lwowie. 1898, стор. 61 — 63.

згадується за материзну—а саме: 1) з приводу прав на спадщину тих дітей, що прижила вдова від приймака, якого прийняла після смерті першого чоловіка (15) і 2) з приводу прав дітей позашлюбних (22—23). В усіх інших випадках за материзну, як окрему частину в спадковому майні, не згадується, а в спадщину йде «земля, земельний надбіль, имущество», що ними порядкував домодержавець - господар. Матеріали не визначають і одміни поміж дідизною та батьківщиною, як окремими видами родинного майна¹⁾, а саме—майна, що припало як спадщина, від батьків, і майна, яке являє даровизну під час складання шлюбу, або якого надбано спільною працею батька, синів та взагалі усієї родини²⁾.

Головну увагу матеріали наші що-до самого порядкування в сираві переведення спадкування зосережують на тому, хто саме з спадкоємців та яку саме пайку спадкового майна має право одержати, і як треба поводитись з майном, коли є кілька спадкоємців (4, 7, 8, 9, 10 та ін.), а поміж них приймаки (11, 13, 14, 15), зведенюки (4), а так само сторонні особи, що кревного звязку з родиною не мають.

У поданих матеріалах — постановах волостей не згадується про спадкування по матері, як не згадується про спадщину, за деякими винятками, що мають окреме значення для матери. Отже, матеріали фіксують тільки оспадковування після батьків-господарів, як єдиних спадкодавців. Такій неповноті та невичерпливості матеріалу спричинилося те, що запитання з боку редакції та класифікації окремих ділянок не являють ані строгої систематичності, ані чітко та виразно виконаного плану в розташуванні окремих частин, ані до кладно встановлених випадків відповідної категорії (спадкування у бічній лінії, становище вдови-невістки, то-що). Проте в своїй сукупності ці матеріали являють певні вказівки на ті головні риси, що на них зверталось більшу увагу тому, що в житті вони викликали більш до себе уваги, щоб завдовольнити потребу окремих осіб і сираведливість, а так само усунути приводи до непорозумінь та забезпечити лад у житті.

В) Поміж спадкоємців у долішньому коліні спадкування на першому місці треба неставити синів. Відповіді на запитання сьоме категорично зазначають переважне право синів навіть перед незаміжніми сестрами, а саме: право одержати $\frac{2}{3}$ всього майна (волості Станиславчицька і Гавришівська), а здебільшого і все майно, проте з обов'язком утримувати сестер аж поки вони повиходять заміж, і тільки в самій Калинівській волості зазначається повинність виділити тій сестрі, що не вийшла заміж через її фізичні вади — $\frac{1}{7}$ частину. Чи не впливає в цьому останньому закон про спадщину (ст. 1128, Свод. Закон. томъ X, ч. I)?

¹⁾ Див. В. Ф. Мухинъ, Обычный порядокъ наследованія у крестьянъ. СПБ. 1888, стр. 67—68.

²⁾ З.п. И. Р. Г. О. по отд. Этногр., т. 2, 1869 690—696. Порівн. Мухина: Обычн. порядокъ наследованія.

У постанові Гавришівської волости за третю пайку для дочки згадується і в відповіді на запитання 16⁶ — цим яскраво підкреслюється певна вимога розподілу, хоч і не зазначено, які це дочки — заміжні чи незаміжні. Зазначивши у постановах спадкову перевагу синів перед дочками, тобто братів перед сестрами, матеріяли згадують про право тих синів, котрі вийшли з двору або пристали в прийми, або відійшли до інших господарств¹⁾. Відповіді здебільшого позбавляють їх права вимагати землі на батьківщині (Тиврівська, Гавришівська, Острожецька, Пиківська, Станиславчицька); вийняток становить волость Калинівська, де право за такими синами визнають; окрім того, постанова Станиславчицької волости вносить умову: «добровольное согласие всѣхъ членовъ семьи», за яким такий син одержує відповідну частину батьківської землі у постійне володіння. Цим розвивається питання про синів, що відділились. Питанню про те, як спадкають дочки після батька, присвячено в матеріалах багато більшу увагу. Життя саме його ускладняло, а це вимагало точнішої фіксації. Передовсім треба зазначити, як визначну рису: дочки, що поодружувалися та й попереходили жити до інших господарств, цілком втрачають права на землю на своїй батьківщині. Це виразно зазначають відповіді на запитання 9, 10 і 12. Вийняток з цього загального правила являє становище, коли коло спадкоємців складається тільки з самих дочек; тоді право на батьківську спадщину визнають і за дочками з перевагою на користь незаміжніх взагалі (відповіді на запитання 9-е всіх волостей). Що ж до дочек заміжніх, то в цьому питанні тотожності ми не помічаемо. В одних волостях (Станиславчицькій) заміжня дочка померлого спадкоємця має право одержати $\frac{1}{3}$ порівнюючи з незаміжніми навіть тоді, коли вона залишиться на господарстві свого чоловіка. По всіх інших волостях це право на майно дістается здебільшого тим, що переходятять на батьківське господарство (волості Острожецька, Пиківська, Станиславчицька, Гавришівська, Тиврівська). Якщо всі дочки заміжні, ділять спадкове майно на рівно (8⁶, 10⁶). Та коли одна з заміжніх дочек перейде на батьківщину з чоловіком, ще як батьки живі або жива тільки мати, справа спадкування стає вже різноманітна: здебільшого спадщина цілком припадає тій дочці, що перейшла була на батьківщину (волості Тиврівська, Калинівська, Острожецька, Пиківська); подекуди для цього ставиться умова перебування цієї дочки на батьківщині з чоловіком, протягом 10 років (вол. Гавришівська)²⁾. Нарешті, треба зазначити, що в районі Станиславчицької волости тій дочці, що перейшла з чоловіком на батьківщину, припадає «усадьба съ имуществомъ и половина надѣла», а всі інші, що перебувають на господарстві своїх чоловіків, мають право на другу половину польової землі (запитання 17, порівн. 9 і 10).

¹⁾ Por. Jan Witort, Zarzysy prawa zwyczajowego ludu litewskiego. 1898, стор. 61.

²⁾ Очевидчаки, цей довгий термін вважався за потрібний, щоб встановити твердий трудовий зв'язок. Так ми у звичасовому праві подибуємо принцип, який в наші дні набув широкого розвитку в житті.

Отже в справі спадкування сестер перевагу перед заміжніми мають незаміжні. Вони мають право вимагати $\frac{1}{3}$ частку того спадкового майна, що одержує брат (зап. 7 і 9 вол. Станиславчицька, Гавришівська) і це майно за ними рахується аж поки вони одружаться (вол. Гавришівська, зап. 7); після ж одруження залишається це майно за ними тоді, коли вони виходять заміж після смерті батьків, тобто одружились, перебуваючи в сирітстві. Отаких заміжніх дочок спадковцевих прирівнюють до дочок незаміжніх. Цікаво до цього додати рису, що її являє постанова Станиславчицької волости на випадок, коли незаміжня сестра стане покриткою («приживеть ви є брака дітей»): вона цілком позбавляється права на батьківську спадщину; це право передається до інших безпосередніх спадкоємців (запит. 7).

В) Особливої уваги потрібують питання про становище жінок-удів і передовсім удови домодергавця-господаря спадковавця що-до їх прав на спадщину після чоловікової смерті (зап. 2^a і 6; 19^a і 6). З одного боку, ми маємо відсутність вказівок на визнання за вдовою спадковавця права на спадщину: вона має право тільки порядкувати майном та земельним наділом (в усіх постановах наших матеріалів); що-ж до прав її на спадщину, то за це зовсім не згадано¹⁾; не згадують за право жінки-вдови на спадщину і відповіді на зап. 13; тільки в постанові Гавришівської волости вжито вислову: «жена пріймака наслідує землю и имущество до выхода своего замужъ», але це не є право на спадщину в точному розумінні цього слова. З другого боку, коли розглядається питання про те, до кого переходить майно тоді, коли вмирає бездітним один з братів, що мали в користуванні відповідну частину наділу землі кожен самостійно, то відновіді зазначають: «наслідуєтъ его жена» (вол. Тиврівська, Гавришівська), а подекуди: «пользуется женой по жизни и ино» (вол. Станиславчицька, Острожецька) і «наслідуєтъ до смерти» (Пиківська), а в Станиславчицькій додано: «а вдова потомъ переуступаетъ землю и имущество братьямъ мужа или его односемьянамъ». І тільки в постанові Гавришівської волости ми бачимо категоричне: «если прійметъ примака, то земля остается ея собственностью». В разі-ж удова така виходить заміж у другий двір і на інше господарство, «земля и имущество переходитъ къ братьямъ ея покойного мужа или ихъ дѣтямъ» (запитання 19^a і 6).

Що-до спадкового становища вдови сина, тобто невістки, то за нього ні в запитаннях, ні у відповідях не згадано. Зате згадано та однічно виявляється у постановах спадкове становище вдови пріймака (зап. 13) після його смерті; постанови волоських сходів фіксують його передовсім здебільшого так, що вона має право на ту частину землі, що з неї користався небіжчик, її чоловік (Станиславчик, Тиврів, Острожець, Пиків, Гавришівка); тільки Калинівська волость не зазначає певної частини, яку повинна встановити духівниця. Цікаві

¹⁾ Н. Данильченко. Этнографическая свѣдѣнія о Подольской губ., вып. I. Народные юридич. обычай и народн. вѣров., суевѣр. и предразсудки в Литинскомъ у. «Послѣ смерти мужа къ вдовѣ его переходитъ власть надъ всѣмъ семействомъ и имуществомъ» (стор. 3).

додатки містять постанови волостей Станиславчицької (вона має право користатись тільки доживотньо), і Гавришівської (аж поки вийде заміж).

Коли взяти на увагу все те, що визначили постанови волостей що-до спадкових прав удови спадкодавця домодержавця-господаря, а так само вдови приймака, то й становище вдови-невістки (жінка синова) стає ясним; воно вкладається в ті-ж самі норми.

Г) Чимало уваги присвячують матеріали питанню про спадкові права приймаків, зокрема дітей і зосібна дітей-зведенюків. Це останнє питання викликало в житті найбільше непорозумінь, і тому на цьому селянство зосередило свою думку, що її виявляють відповіді на запитання (4, 5).

Вже з попередніх зауважень ми бачили, що сини господареві, які вийшли з батьківського двору на інші господарства і в приймаки, позбавляються права вимагати собі виділу землі на батьківщині, а повинні були користатись землею в господарстві своєї жінки (зап. 11). Відповіді на запитання 14^{аб} встановлюють для приймаків порядок і права спадкування майна. На винадок смерти жінки приймака, коли вона вмерла бездітна, приймак стає її спадкоємцем, як і тоді, коли після номерлої жінки залишилися діти (14^a і 14^b). Проте, в цьому питанні треба зазначити і деякі винятки. Коли залишилися діти, то здебільшого право на спадщину визнається за приймаком укупі з дітьми (вол. Тиврівська, Гавришівська, Острожецька, Никівська фіксує так: «приймакъ и дѣти въ равныхъоляхъ наследуютъ»); подекуди у цьому винадкові права на спадщину за приймаком не визнається, а тільки за його дітьми, біля яких він живе (вол. Станиславчицька), і нарешті визнається категорично право на спадщину і за ним, а вже як він помре, спадщина ця йде до дітей од першого шлюбу (вол. Станиславчицька). З цим цілком погоджується та відповідь цієї-ж волости, яка каже, що приймакові діти від другої жінки не мають права на материзну дітей від першої жінки. Постанови волостей Гавришівської, Калинівської і Острожецької цілком тотожно встановлюють, що таких дітей позбавляється права на спадщину, тобто дітей приймака від другого шлюбу. Навпаки, постанови Тиврівської й Никівської волостей визнають і за дітьми від другого шлюбу приймака, тоб-то зведенюками, право на спадщину нарівні з дітьми від першого. Знов-же, коли приймак помре, і його вдова, що має дітей, прийме другого приймака та з ним одружиться і будуть діти від цього другого шлюбу, то право на спадщину визнається у всіх постановах одинаковісінько за дітьми як від першого, так і від другого шлюбу (14^b).

Цікаво розвязує селянська думка питання про приймакове право на спадщину тоді, коли вмирає його жінка, а дітей не залишає. Визнаючи його право на спадщину, матеріали все-ж-таки вносять деякі додатки. Тимчасом як постанови Станиславчицької і Тиврівської волостей категорично визнають право на спадщину («землю и постройки», «землю за приймакомъ»), постанови волостей Гавришівської і Никівської визнають це право тільки «до життя», а постанови Калинівської та Острожецької становлять певну умову: «наслѣд-

дуетъ, если жиль вмѣстѣ не менѣе 10 лѣтъ; въ противномъ случаѣ не наследуєтъ».

Право дітей приймака-вдівця, що пристав на землю, на майно вдови з дітьми від першого чоловіка являє такі риси (зап. 4). Діти такого приймака здебільшого не мають права на спадщину своєї мачухи, а повинні використати своє право в тих родинах, до яких належить їх рідний батько. Позбавляючи прав пасинків та пасербиць — зведенюків — дітей приймака¹⁾, постанови вол. сходів позбавляють цього права і пасербиць, що з матір'ю їх удовою одружуються домодечавці-господарі (зап. 5) навіть тоді, коли ця дочка вдови приймає приймака (вол. Тиврівська, Гавришівська, Калинівська і Острожецька). Вийнятки з цього становлять постанови двох волостей: Станиславчицької — така пасербиця одержує право на користання тільки такою частиною, яку дасть їй вітчим, і Никівської — де за такою посербицею визнається право на землю однакове з іншими членами родини, але тільки за життя вітчимового.

Д) Коли-б ми мали на думці подати вичерпливі звідомлення про спадкування родичів у бічній лінії, то матеріали для цього ми маємо тільки у відповідях на запитання 16^a і ^b, 19^a і ^b, 20. Відповіді на запит. 16^a і ^b визначають тільки права на спадщину дітей померлого брата, що провадив господарство разом з двома або й більше братами, але провадив самостійно цілком, користуючись з землі, що становила його пайку.

Відповіді на запит. 19^a і ^b фіксують випадок, коли з двох або й більше братів, що провадили господарство на батьківщині, маючи для самостійного користування окрему частку, помирає один з них бездітним. Землю та майно такого померлого звичай передає його вдові, що володіє їй користується нею до життя, коли прийме приймака (вол. Станиславчицька і Тиврівська), а подекуди (Гавришівська) коли прийме приймака, то земля обертається у її власність. Коли вдова одного з братів, що помер і дітей не залишив, вийде вдруге заміж на інше господарство, тоді земля померлого її чоловіка переходить у спадщину братам²⁾.

Відповідь на запитання 20 встановлює порядок спадкування, коли родина складається з стрійних братів, дядьків та племінників. Цей порядок за звичаем вимагає переводити розподіл майна не за кількістю душ у родині, а за кількістю родоначальників. З цієї засади виходячи, розподіл повинен приділяти ту пайку, що належала батькам (докладно у відповіді вол. Гавришівської). Зовсім не згадано про племінниць та про тіток.

Права на спадщину після смерті господарів (чоловіка та жінки), коли вони бездітні, повинні бути (зап. 21) переходити до родичів взагалі, а подекуди

¹⁾ Див. И. Данильченко, Этногр. свѣд. о Подольск. губ., вып. I. Народные юридические обычаи и пародии, вѣрованія, суевія и предразсудки въ Литинск. у. Подольск. г. 1869, стор. 2.

²⁾ Див. Чубинський, «Очеркъ народн. юридич. обычаевъ. Зап. И. Р. Г. О. 1869, т. II», стор. 696: «Если умираеть отдельенный сынъ, и пѣтъ въ живыхъ отца, имущество переходитъ къ братямъ умершаго и затѣмъ прочимъ родственникамъ». Мухинъ, «Обычный порядок наслѣдованія у крестьянъ». 1888, стор. 229 й далі.

(вол. Станиславчицька, Гавришівська, Пиківська) «до найближчих» (стор. 149 нижче), і постанова Гавришівської волості підкреслює, що «випадків переходу землі на користь громади не було» (53. «Праці» № 4).

Становище позашлюбних дітей встановлюють відповіді на запитання 22 й 23. З одного боку, ми помічаємо тверду тенденцію ніби-то позбавити їх прав на майно (вол. Гавришівська) навіть таке, що належить їхній матері¹⁾. Але здебільшого (вол. Станиславчицька, Тиврівська, Гавришівська, Пиківська) це право за позашлюбними дітьми визнається, незалежно від того, чи є інші родичі-спадкоємці, чи їх немає. Постанова Станиславчицької вол., визначаючи право за позашлюбними дітьми, ставить умову: «право це здійснюється тільки тоді, як позашлюбні діти пробувають у родині діда та баби» (22). Постанови волостей Калинівської і Острожецької право позашлюбних дітей на спадщину ставлять у залежність од того, чи є інші родичі-спадкоємці. Коли є, то ці діти права на спадщину позбавляються.

Інша ситуація повстає, коли мати цих позашлюбних дітей виходить заміж. Чи такі діти її набувають права на спадщину в майні її чоловіка? Про це матеріяли свідчать неоднаково. Одні (вол. Станиславчицька, Тиврівська, Пиківська, Калинівська) визнають таке право за позашлюбними дітьми, застережаючи, напр., у постанові Калинівськ. вол. словами: «якщо від такого шлюбу не буде дітей». Інші (вол. Гавришівська, Острожецька) такого права зовсім не визнають. Навпаки, постанова Острожецької вол., позбавляючи позашлюбних дітей права на спадщину в майні чоловіка, з яким одружилася їхня мати вже як ці діти народилися, зазначає, що право на майно матери (материзну) мають однаково як її позашлюбні, так і шлюбні діти. Очевидчаки, тут береться на увагу випадок, коли до дочки, що мала позашлюбну дитину, приймається приймак, як це й буває звичайно, і господарство будується на жінчиному майні.

Торкаючись права посновлених на спадщину, наші матеріяли висовують два випадки (24 — 25), а саме: коли посновлення переведено за всіма формальними вимогами («въ порядкѣ существующаго для сего правила») і коли це формальне переведення не відбулось. У першому випадкові їх право визнається за безперечне. У другому випадкові для визнання цього права, хоча-б саме життя за нього промовляло, ставиться деякі умови. В постанові Станиславчицької волости за таку умову вважають перебування їх у господарстві приймакових батьків по-над 10 років взагалі, або коли посновленого взято в 10-річному віці, і він пробув тут не менше як троє років; так само умову 10-річного перебування ставить Гавришівська волость, а Тиврівська — перебування «на правахъ родныхъ дѣтей въ теченіе долгихъ лѣтъ». окрім того, постанови Станиславчицької і Тиврівської волостей підкреслюють

¹⁾ И. Данильченко, Этнографич. свѣдѣнія о Подольской губ., вып. I. Народные юридические обычаи и народный вѣрованія, суевѣрія и предразсудки въ Литинскомъ у. Подольской губ. 1869. «Незаконнорожденныя дѣти называются байструками; они не имѣютъ никакого значенія въ семействѣ, ни въ обществѣ, и даже устраиваютъ отъ семейныхъ совѣщаній» (стор. 4).

визнання прав на спадщину за посновленими і не ставлять їх у залежність од наявності інших спадкоємців. Постанови волостей Калинівської, Острожецької та Піківської категорично визнають права за посновленими на спадщину, причому останні дві встановлюють ці права без ніяких обмежень.

Закінчуючи наш нарис, ми повинні спинити увагу на запитанні 6; відповіді на це запитання засновують право на землю тих членів родини (та їх дітей), що під час наділення землею, хоча й рахувались на ній, але з часу, коли відбулось це наділення, на землі цій не жили та за неї повинностей не відбували.

Постанови усіх волостей, цілком одностайно позбавляючи таких осіб права на землю, тим самим підkreślують думку про трудовий зв'язок з землею, як основну підвалину для володіння й користування землею взагалі.

III.

Шідбиваючи підсумки нашому нарисові, випадає зазначити деякі загальні риси, що іначе червоною ниткою проходять через усі постанови волостей. Передовсім впадає в очі певна перевага в справі спадкування спадкоємців-чоловіків перед жінками. По суті справи ці останні, власне кажучи, не є спадкоємці, бо право їхнє на спадщину, хоч і тимчасове, не має характеру справеднього права, яким користуються чоловіки, і залежить від певних умов, а вихід заміж навіть касує це право. Надто яскраво ця думка виявляється в становищі дочек, як зазначає за них у своїй праці Мухин: «сестра при братьяхъ — не наследница». За таке становище дочек нагадує і Литовський Статут, що в розд. IV, арт. 13, цілком категорично зазначає: «Тежи уставляем где коли бы было несколько братъ и сестр роженых делныхъ або недельныхъ, а в том бы который братъ умеръ, тогда бы его дельница имения отчизного только на братъю приходитъ. А если бы имене пришло которым колвек спадком материстое, тогда сестра промежи браты ровную делницу того имени мееть мети, а з отчизного выправа¹⁾». Стародавні духівниці зазначають твердо «посаг та выправу», що на неї одписується відповідна частина майна (зdebільшого третина). Що за справедню спадкоємцю не можна вважати вдову-жінку господареву, це підкреслили ми були раніше, коли викладали спадкові норми селянства в обслідуваному од нас районі.

За другу яскраву рису, що виявляється мало не на кожному кроці постанов, треба вважати зацікавлення до землі, як основного об'єкта спадкового розподілу, а разом з тим і до того, щоб розподіл цей ґрунтувався у певних випадках на трудовому зв'язкові з землею тих осіб, що їм прирізовано спадщину, а так само, щоб цей зв'язок забезпечувано. Ця риса, що на неї ми подекуди звертали увагу, цілком відповідає вимогам сьогочасного ладу життя, а для нього праця — це основний постулат

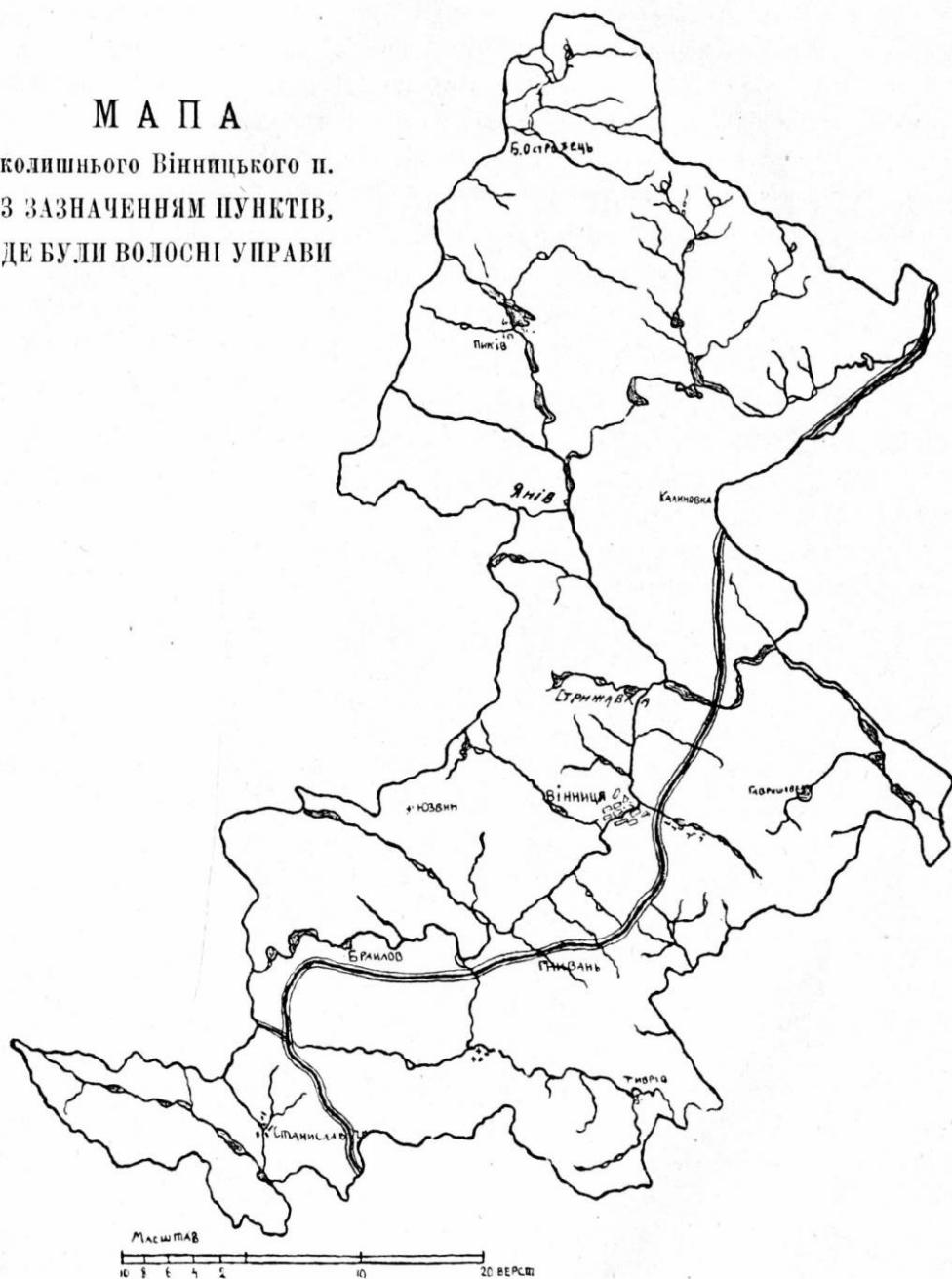
¹⁾ Див. Проф. А. Є. Кристер: «Духівниці XVI — XVII ст.» в Збірнику на честь акад. Д. І. Багалія.

життя й забезпечення добробуту. Розгляд матеріалів становить думку про старовину цих норм і навіть про походження їх з давнього українського права, що збереглося в стародавніх архівних актах, та виявляється зокрема в тих рисах, котрі торкаються розгляненої галузі — спадкових норм. Знов-же, в звичаєво-спадкових нормах, що їх подають розглянені в нас матеріали, виявляється поруч із старовиною й дійсна сучасність. Для її певного та справедливої розуміння й тлумачення подані в нас рядки можуть бути корисні. Ті основні засади, що в сьогочасному праві розгортаються в широку картину певних постулатів, ми подибуємо і в наших нормах, що утворилися з природньою силою, яку виявила народня правотворчість.

В'ячеслав Камінський.

МАПА

колишнього Вінницького п.
з зазначенням пунктів,
де були волосні управи

АРХІВНІ
ВОЛОСНІ МАТЕРІЯЛИ

В О П Р О С Ы

О Т В Е Т Ы В П О С Т А Н О

КАЛИНОВСКОЙ

1. а) Имеют ли право сыновья домохозяина, а также дочери, к которым приняты приймаки, при жизни самого домохозяина или домохозяйки, распоряжающейся наделом, требовать себе предоставления в самостоятельный пользование земли и имущества, и если имеют право, то при каких именно обстоятельствах и в какой части?

б) Если для дочерей, к которым приняты приймаки, такое требование обусловлено каким-либо сроком, то имеет ли значение этот срок, если эта дочь потребует предоставления ей в такое пользование земли не по своему желанию, а вынуждена к этому какими-либо обстоятельствами?

2. а) Имеет право вдова при наличии детей домохозяина по смерти последнего распоряжаться имуществом и земельным наделом, и если не имеет, то как обеспечивается ее быт?

б) Если после домохозяина осталась вдову мачеха детям домохозяина, то какие ей по обычаям предоставляются права на пользование и распоряжение?

3. Если после смерти домохозяина вдова его, выйдя вторично замуж, примет к себе приймака на это хозяйство и приживет с ним детей, то имеют ли последние одинаковое право с детьми от первого мужа на имущество и землю?

4. Если после смерти домохозяина вдова, имея детей, примет к себе приймака также вдовца, имеющего детей от первой жены, и эти дети перейдут в эту семью в качестве сводных братьев и сестер, то имеют ли они право на наследство в этой семье и имеет ли в этом случае значение возраст детей, т.-е. если они перешли в семью малолетними, или же дети эти должны пользоваться землей в тех семьях, к которым принадлежали их отцы?

1. а) При жизни родителей не имеют права, если не последует на то согласия родителей.

б) При согласии родителей, если примаку дают землю, то для этого никакого срока не нужно.

2. а) Имеет.

б) Вдове-мачехе уделяется часть земли для пользования до смерти, но она не распоряжается имуществом, как родная мать.

3. Не имеет, если земля принадлежит первому мужу, к которому она пришла, и имеют одинаковое право, если первый и второй мужья пристали к ней в приймаки.

4. Не имеют ни в каком случае, а пользуются землею в тех семьях, к которым принадлежали их отцы.

ВЛЕННЯХ ВОЛОСТНЫХ СХОДОВ ВОЛОСТЕЙ

ОСТРОЖЕЦЬКОЇ

НИКОВСЬКОЇ

1. а) Не имеют права, если на то не последовало согласие родителей, выраженное в словесном или письменном завещании.

б) Если примакам дается земля, то никаких сроков не устанавливается.

2. а) Имеет.

б) Никаких.

3. Не имеют, кроме того случая, когда имущество и земля принадлежат вдове по ее родителям.

4. Не имеют, а пользуются землей в тех семьях, к которым принадлежали их отцы.

1. а) Не имеют права, если на то не последовало согласие родителей, выраженное в письменном или словесном завещании.

б) Если примакам достается земля, то никаких сроков не устанавливается.

2. а) Имеет.

б) Вдова - мачеха имеет право пожизненного пользования той частью имущества и земли домохозяина, каковая причитается ей как рабочей единице, но остальным имуществом она не распоряжается.

3. Дети примака-мужа имеют одинаковые права с детьми первого мужа без всякого различия, если первый муж был также примаком.

4. Не имеют права наследования в семье вдовы, принялшей их, а пользуются землей в тех семьях, к которым принадлежали их отцы.

В О П Р О С Й

О Т В Е Т Ы В П О С Т А Н О

КАЛИНОВСКОЇ

5. Если домохозяин, жениясь на вдове, примет к себе в семью дочь той вдовы от первого мужа, а впоследствии примет к этой дочери примака, то имеет ли эта дочь одинаковое право с прочими членами семьи на землю в этой семье?

6. Имеют ли право на землю такие члены семьи или дети последних, которые при наследовании крестьян землею, хотя и числились в тех семействах и теперь числятся, но со временем самого наследования в семье не жили и повинностей за нее как денежных, так и натуральных не отбывали?

7. Если после смерти домохозяина останутся сыновья и незамужние дочери, то имеют ли право последние требовать себе предоставления в самостоятельное пользование и в какой части имущества, а если не имеют, то как обеспечивается их быт?

8 а) Если после смерти домохозяина или одного из членов семьи, хозяйство которых было общее с другими членами семьи, останется вдова с малолетними детьми, то имеют ли право все эти дети требовать предоставления себе в пользование имущества и земли, если до их совершеннолетия им полагается какое-либо обеспечение на содержание и воспитание?

6) Что следует в данном случае, если дети состоят из одних девочек, а также если мать выйдет вторично замуж в другую семью и возьмет с собою тех детей?

В ответе на последний вопрос следует иметь в виду для сравнения § 4.

9. Если после смерти одного из членов семьи останутся только одни незамужние дочери, при чем хозяйство их отца было общее с другими членами семьи, то имеют ли право те дочери наследовать имущество и землю, следовавшую на долю их отца, и если же не имеют, то как обеспечивается их быт?

5. Не имеет.

6. Не имеет.

7. Если девушка одержима такими физическими недостатками, препятствующими выходу замуж, то ей выделяется до смерти часть земли, обыкновенно $\frac{1}{7}$, остальные девушки содержатся братьями до выхода замуж и никакой земли им не наделяют.

8. а) Имеют; при чем до совершеннолетия назначается опека, а затем они сами приступают к пользованию землею.

б) Девушки имеют право на ту землю, которая была в пользовании их отца.

9. Имеют.

ВЛЕННЯХ ВОЛОСТНЫХ СХОДОВ ВОЛОСТЕЙ

ОСТРОЖЕЦЬКОЇ

ПІКОВСКОЇ

5. Не имеет.	5. Имеет одинаковое право с прочими членами семьи на землю в этой семье только при жизни своего отчима.
6. Не имеет.	6. Не имеют.
7. (В книзі відповіди немає).	7. Не имеют, но живут на иждивении братьев до выхода замуж, а при выходе, по возможности обеспечиваются движимым имуществом.
8. а) Имеют на равную долю с другими членами семьи родоначальника.	8. а) Пользуются той частью земли, какой пользовался отец их.
б) Получают землю своих родных отцов.	б) Пользуются имуществом своих родных отцов.
9. Имеют.	9. Имеют.

В О П Р О С Й

О Т В Е Т Й В П О С Т А Н О

КАЛИНОВСКОЙ

10. а) Если по вопросу, изложенному в предыдущем § 9 — обычай такой, что имеют право, и кроме того земля будет предоставлена тем дочерям в самостоятельное пользование, но в последнем случае, если некоторые из дочерей выйдут в замужество, то сохраняют ли они право на эту землю, и если они вышли в другую семью, или права вышедших переходят к тем, которые остались на хозяйстве?

б) Если же все такие дочери выйдут замуж в другие семьи, то в этом случае не поступает ли бывшая в пользовании земля тем членам, от которых они ее получили?

11. Имеют ли право члены семьи, вышедшие из состава семьи в приймаки на другие хозяйства, требовать себе земли в той семье, из которой они вышли, или должны пользоваться землей по женам?

12. Имеют ли право лица женского пола, вышедшие из семьи замуж в другие хозяйства, требовать себе земли из той семьи, из которой они вышли при существовании в этой семье родных братьев их, незамужних сестер, или сестер, к которым привиты приймаки, а также дядей, двоюродных братьев, или других родственников, вообще только таких, с которыми хозяйство их отца было общее?

13. В какой именно части наследует жена приймака землю и имущество, т.-е. в равной ли части с другими сонаследниками, братьями и т. п., или нет; если не в равной, то в какой именно?

14. а) Если у принятого в семью приймака умрет жена, после которой останутся дети, то кто собственно наследует после нее землю, т.-е. сам приймак или его дети?

б) Если же приймак, оставаясь на хозяйстве, женится вторично и будет иметь детей от второй жены, то имеют ли эти последние право на землю такое же, как и дети его от первой жены?

10. а) Сохраняют.

б) Не поступает, а остается в их пользовании.

11. Имеют.

12. Не имеют.

13. В той части, которая дается по завещанию родителей; определенной части не устанавливается.

14. а) Дети, при которых он живет.

б) Не имеют.

ВЛЕНИЯХ ВОЛОСТНЫХ СХОДОВ ВОЛОСТЕЙ

ОСТРОЖЕЦЬКОЇ

НИКОВСЬКОЇ

10. а) Право вышедших замуж переходит к тем, которые остались на хозяйстве.

б) В таких случаях вышедшие замуж разделяют землю между собою по равным частям.

11. Не имеют права требовать земли от той семьи, из которой вышли, а должны пользоваться землею по женам.

12. Не имеют.

13. В той же части, на которую был принят примак.

14. а) Примак совместно с детьми.

б) Не имеет.

10. а) Права вышедших замуж переходят к тем, которые остались на хозяйстве.

б) С выходом всех дочерей замуж и переходом их в другие семьи, земля их остается тем членам семьи, от которых они получили ее.

11. Не имеют права требовать себе земли в той семье, из которой они вышли, а должны пользоваться землей того хозяйства, в которое вышли за женами.

12. Не имеют.

13. Наравне с другими сопаследниками в равных долях.

14. а) Приймак и дети в равных долях.

б) Дети, прошедшие от второго брака приймака, имеют право на имущество, полученное за первой женой, наравне с детьми от первого брака.

В О П Р О С Й

О Т В Е Т Ы В П О С Т А Н О

КАЛИНОВСКОЙ

14. в) Если жена приймака умрет бездетной, то наследует ли после нее приймак землю? Если же нет, то как обеспечивается его дальнейший быт?

15. Если принятый в семью приймак умрет, а жена его вторично примет к себе приймака и приживет с ним детей, то имеют ли дети от второго брака однапаковое право на землю с детьми от первого брака?

16. а) Если землею и имуществом пользовались два или более братьев или других членов семьи, имеющих в своем самостоятельном пользовании землю и другое имущество, и если один из таких самостоятельных владельцев умрет, оставивши после себя сына, отданного в приймаки, или дочь, вышедшую замуж на другое хозяйство, то кто после него наследует землю и имущество, т.е. его дети, находящиеся на других хозяйствах, или члены семьи, от которых он пользовался отдельно?

б) Если наследуют его дети, то имеют ли преимущество сыновья, отданные в приймаки, перед дочерьми, выданными замуж в другую семью, или сыновья и дочери наследуют поровну?

17. Домохозяин имел только одних дочерей, которые все выданы в замужество, причем впоследствии одна из тех дочерей с мужем перешла на хозяйство домохозяина-отца, или матери, если хозяйством распоряжалась последняя, и будет находиться на этом хозяйстве до смерти отца и матери, то все ли дочери в таком случае наследуют землю и имущество, или только та, которая находилась на этом хозяйстве до смерти родителей и не имеет ли значения время, в течение которого эта дочь находилась при родителях?

18. Земельный надел за смертью хозяина поступил в пользование незамужних его дочерей, из которых впоследствии некоторые выйдут замуж на другие хозяйства, то сохраняют ли они в таком случае право на эту землю, или это переходит к тем дочерям, которые остались на хозяйстве?

14. в) Наследует, если он жил несколько лет, т.е. менее 10; в противном случае от земли отстраняется.

15. Имеют.

16. а) Его дети, находящиеся на других хозяйствах.

б) Если не было завещания отца, то получают наследство только сыновья, а дочери ничего не получают.

17. Наследует только дочь, которая перешла к отцу и прожила у него до смерти, если отец не оставил завещания на других дочерей.

18. Все пользуются имуществом по равной части.

ВЛЕНИЯХ ВОЛОСТНЫХ СХОДОВ ВОЛОСТЕЙ

ОСТРОЖЕЦЬКОЇ

ПИКОВСЬКОЇ

14. в) Наследует, если он пропользуется 10 и более лет; в противном случае не наследует.

15. Имеют.

16. а) Дети, находящиеся в других хозяйствах.

б) Преимущество имеют сыновья.

17. Только та дочь, которая находилась в этом хозяйстве до смерти родителей; время, в течение которого эта дочь находилась при родителях, не имеет значения.

18. К тем дочерям, которые остались на хозяйстве.

14. в) После смерти бездетной жены, имущество наследует муж-примак пожизненно.

15. Имеют.

16. а) Дети, находящиеся в других хозяйствах.

б) Сыновья имеют преимущество перед дочерьми.

17. Та, которая находилась на хозяйстве до смерти родителей.

18. Право переходит к дочерям, оставшимся на хозяйстве.

В О П Р О С Й

О Т В Е Т Ы В П О С Т А Н О

КАЛИНОВСКОЇ

19. а) Земельным наделом пользовались два или более братьев, или других членов семьи, имевших каждый в самостоятельном пользовании известную часть надела земли. В случае смерти одного из таких членов семьи бездетным, наследует ли землю и имущество, бывшие в таком пользовании умершего, его жена, или земля переходит к братьям умершего, или другим родственникам мужского пола?

б) Если жена не наследует, то как обеспечивается ее быт? Если же наследует, то теряет ли она право на унаследование, если выйдет вторично в замужество на другое хозяйство, и какой существует обычай, если вдова эта примет к себе приймака на эту землю?

20. Семья состоит из двоюродных братьев или дядей с племянниками; как в этом случае распределяется в пользование земельный надел, т.-е. по числу ли наличных душ семьи, или по числу родоначальников, т.-е. дети одного отца наследуют ту часть земли, которая причиталась их отцу?

21. Если домохозяин, имевший земельный надел, а также и его жена умрут бездетными, то к кому поступает в пользование их надел, т.-е. в распоряжение общества или к таким лицам, которые, хотя и не составляли с умершими одной семьи, но тем не менее приходятся им родственниками?

22. Имеет ли право лицо, прижитое вне брака, на имущество, принадлежащее родителям его матери, как при наличии, так и при отсутствии других сонаследников?

23. Если мать лица, прижитого вне брака, вступает засим в законный брак, то не приобретают ли ее внебрачные дети права на унаследование имуществом в семье ее мужа?

19. а) Пользуется женой умершего.

б) Теряет право во всяком случае.

20. Переходит в пользование их родоначальников, т.-е. дети одного отца наследуют ту часть земли, которая причиталась их отцу.

21. Родственникам.

22. Имеет, если нет других наследников, и не имеет при наличии последних.

23. Приобретают только в случае неиме-
ния от этого брака других детей.

ВЛЕННЯХ ВОЛОСТНЫХ СХОДОВ ВОЛОСТЕЙ

ОСТРОЖЕЦЬКОЇ

НИКОВСЬКОЇ

19. а) Пользуется вдова до смерти.
- б) По выходе замуж, теряют право. Такие жены лишаются права принимать к себе приймаков.
20. По числу родоначальников.
21. Переходит в пользование их родственников.
22. Имеют, но только при отсутствии других сонаследников.
23. Нет, но если имущество принадлежало его матери, то лицо, прижитое вне брака, имеет одинаковое право с детьми, прижитыми в браке.

19. а) Наследует его жена до смерти.

б) С выходом замуж вторично на другое хозяйство, жена эта теряет свое право на пользование имуществом. При принятии же второго мужа к себе в качестве приймака, сохраняет за собою право на это имущество.

20. Распределяется по числу родоначальников, т.-е. дети между собою наследуют только ту часть, которая причиталась их отцу.

21. Поступает в пользование ближайших родственников.

22. Имеет право на имущество, принадлежащее родителям его матери, как при наличии, так и при отсутствии других сонаследников.

23. Имеют право на унаследование имуществом ее мужа наравне с детьми, рожденными от них в браке.

В О П Р О С Й	О Т В Е Т Й В П О С Т А Н О К А Л И Н О В С К О Й
24. Имеют ли право лица, усыновленные в порядке существующего для него правила, на имущество своих приемных родителей?	24. Имеют.
25. Если кто-либо, не будучи усыновлен в порядке существующих для него правил, проживал однако в чьей-либо семье в течение долгих лет на правах родных детей, не приобретает ли он тем права на наследство, и если приобретает, то не обусловлено ли это приобретение сроком и фактом именно, а также наличностью или отсутствием других наследников?	25. Имеет право наравне с другими.

ПРИМІТКА. Усі ці матеріали надіслав нам у копії з Вінницького

ВЛЕНИЯХ ВОЛОСТНЫХ СХОДОВ ВОЛОСТЕЙ

ОСТРОЖЕЦЬКОЇ	ПИКОВСЬКОЇ
24. Имеют.	24. Имеют.
25. Приобретают наравне с остальными членами семьи без ограничения.	25. Приобретают право на наследование имуществом сих домохозяев, и это приобретение не обусловлено наличностью или отсутствием других наследников.

окархіву його завідувач С. С. Смеречинський.

В'ячеслав Камінський.